

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», 6 квітня, 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123>

ЖУРБА

Катерина Олександрівна

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач
лабораторії національно-
патріотичного виховання
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді розглянуто досвід експериментальної реалізації процесу формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану. Проаналізовано ключові фактори духовної безпеки української нації, зокрема внутрішній фактор національної самоідентифікації та зовнішні фактори, що включають ідеологію, ціннісну убезпеченість, релігію, історичну упередженість, маніпулювання свідомістю, естетико-ціннісний вимір. Доведено, що національна ідентичність — це суб'єктивні переживання належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей через ототожнення і формування відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватися правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України. Розкрито співпрацю лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України з МОН України з огляду на участь у роботі в комісіях і робочих групах, проведення всеукраїнських експериментів, розроблення та апробацію змістово-методичного забезпечення, спільні заходи, участь у проведенні всеукраїнських і міжнародних конкурсів. Показано практичну роботу, спрямовану на забезпечення національно-патріотичного виховання та формування національної ідентичності у зростаючої особистості в рамках Школи виховника Всеукраїнського виховного консорціуму, тренінгової роботи, патріотичних квестів, міжнародної діяльності.

Ключові слова: зростаюча особистість; національна ідентичність; національно-патріотичне виховання; педагог; всеукраїнський експеримент; тренінгові робота; патріотичний квест.

Формування національної ідентичності у зростаючої особистості є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на війну РФ проти України, наслідком якої є геноцид українського народу, окупація частини території, значні руйнування міст і сіл, депортація дітей до РФ та ін. **Актуальність** порушеного питання обумовлено необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної ідентичності на основі автентичності та традицій. Водночас формування національної ідентичності має здійс-

нуюватися в площині рівноправного діалогу з усіма етносами й народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації довкола спільних інтересів.

Національна ідентичність є основою солідарності українського суспільства, і тому формування її у зростаючій особистості — важлива мета патріотичного виховання.

До української нації належать ті, для кого найважливішими цінностями є державна незалежність України, почуття гордості за Україну, її захисників, приналежність до великої нації, українське громадянство, патріотизм, повага до української культури і української мови.

Негативний вплив на формування національної ідентичності школярів мала інформаційна війна РФ стосовно України, де особливий акцент був зроблений на:

- зросійщенні та нав'язуванні російської мови у всіх сферах українського суспільства;
- боротьбі за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з медіаринку;
- перекичуванні історичних фактів й запереченні автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- використанні політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розколу громадянського суспільства України, зіткнення інтересів на основі різниці та поглиблення суперечностей;
- ідеалізації радянського минулого.

Усі зазначені чинники спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості стосовно «руського міра», що претендує на панівне становище на теренах України.

Формування національної ідентичності має опиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.

Умовами перемоги над ворогом є:

- стійка національна ідентифікація;
- сформованість національної солідарності;
- утвердження української мови у всіх сферах життя;
- патріотизм і готовність до збройного спротиву і захисту України.

Однак сьогодні можна зазначити виклики, які стоять перед сучасним вихованням і торкаються формування національної ідентичності й духовної безпеки нації.

Під духовною безпекою нації розумітимемо її гармонійне за формою й високо ціннісне за змістом світосприйняття, за якого кожен її член залежно від власної специфіки вибудовує індивідуальну траєкторію життя і розвитку, що змінює навколишній світ за законами добра, любові та справедливості. Водночас має бути відсутнє маніпулювання свідомістю особистості, нав'язування утилітарних орієнтирів, пріоритетів.

У формуванні духовної безпеки української нації доцільно вичленити два ключових фактори: внутрішній і зовнішній.

Ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях — «Я — Українець» — «Ми — Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього чинника спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення наявної соціокультурної ситуації, їхню переважну Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі регіональної самобутності. У цьому сенсі означений чинник є системотвірним, і виховні зусилля мають бути спрямовані насамперед на його оптимізацію.

Серед зовнішніх факторів на увагу заслуговують такі.

Ідеологічний фактор, який ставить за мету убезпечити громадян України, зокрема молодь, від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні політичної ситуації в Україні зсередини. На сьогодні є необхідність у тому, щоб повернути українській ідеології її власні зміст, потенціал, історію, пантеон героїв і визначних діячів, переосмислити наявний досвід і визначити новітні завдання подальшого розвитку нації, держави, суспільства. З огляду на це важливим також є своєчасне забезпечення ключових потреб та цінностей: здоров'я, сім'ї, кар'єрного зростання, матеріального доста

тку, індивідуально й суспільно значущої самореалізації тощо.

Водночас варто зважати на те, що національна ідеологія формується разом із нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту.

Ціннісна безпеченість є важливим складником духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування РФ політичних сил, лояльних до окупантів.

Доведено, що духовні цінності виступають ознаками розвиненості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, у якій нівелюються духовні цінності, приречена на втрату державності, і це лише справа часу. Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства загалом. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі й засоби їх досягнення також будуть досить високими й гуманними. Тільки так ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

Релігійний фактор на сьогодні є потужним засобом впливу на українську молодь, яка перебуває у пошуку абсолютних цінностей. На цьому тлі Українська православна церква (насправді підпорядкована Російській православній церкві, РПЦ), виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «руського міра», стимулює сепаратистські настрої, зневагу до української культури, мови, намагається втягнути вірян у війну на боці Росії.

Спостерігається боротьба України за визнання помісної церкви, якою є Православна церква України (ПЦУ), та розширення її впливу. Ці процеси породжують з боку РПЦ посилення тиску на населення України, через апелювання до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій. Відмінності у геополітичних орієнтаціях та інтересах церковників свідчать про їхню не стільки церковну, скільки політичну боротьбу за укра-

їнську молодь та залучення до неї російської агентури.

Фактор історичної упередженості в зарубіжних і донедавна в українських мас-медіа завдає удару по духовній безпеці української молоді, оскільки переконує їх у меншовартісності і вторинності української нації, її несаможитності, залежності від інших сильніших держав, які вирішують її долю. Тому на сьогодні важливим бачиться об'єктивне висвітлення історії України та її популяризація, увага до української мови, має її належна державна підтримка. Водночас така міфотворчість спостерігається і в Україні, що можна пояснити бажанням відмовитися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають історичним реаліям. Однак на сьогодні надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди. Усі спроби прикрасити історію свого народу, навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Врешті-решт історична неправда стає очевидною, що болісно б'є по престижу країни.

Фактор маніпулювання свідомістю активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які є потужним засобом впливу на молодь та використовуються різними країнами з метою впливу на неї, роздмухування сепаратистських настроїв, презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Інформаційна війна, що її веде Росія, обумовила необхідність відсічі ворогу на інформаційному рівні, боротьби з російською пропагандою, яка, використовуючи зарубіжні мас-медіа, широко розповсюджувала неправдиву чи напівправдиву інформацію з метою позбавлення України міжнародної підтримки та нав'язування світові ідей «руського міра».

Масована підміна національних архетипів масовою культурою є причиною відсутності стійких моральних цінностей, зорієнтованістю на ціннісно-примітивну субкультуру, збіднення власного духовного світу.

Фактор естетико-ціннісної спрямованості є також складником духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей фактор має практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки в сучасних умовах зростає.

Сучасне мистецтво відіграє значну роль у сприйнятті України у світі. Пізнаючи традиційне й сучасне українське мистецтво, світова спільнота формує уявлення про Україну й українців, приваблює українського способу життя та українських цінностей, що має важливе значення для перемоги й відновлення України у післявоєнний час.

Отже, національна ідентичність — це суб'єктивні переживання належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції. Це виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Проблема формування національної ідентичності зростаючої особистості завжди перебувала в полі зору науковців Інституту проблем виховання й лабораторії національно-патріотичного виховання та здійснювалася у тісній взаємодії з Міністерством освіти і науки України за такими напрямками:

- робота в комісіях і робочих групах;
- всеукраїнські експерименти;
- розроблення змістово-методичного забезпечення з грифом МОН України;
- спільні заходи;
- участь у проведенні всеукраїнських і міжнародних конкурсів «Ми — люди землі», «Мистецтво жити разом — 2022».

Лабораторія національно-патріотичного виховання активно працює в Комісії з питань інноваційної та дослідно-експериментальної роботи при Міністерстві освіти і науки України.

Експериментальна робота підрозділу здійснюється на всеукраїнському, регіональному й підвідомчому рівні і в 2022 р. охоплювала 92 школи, із них 62 — затверджені МОН України, 19 — обласними органами управління освітою, 10 — місцевими органами управління освітою.

Лабораторія має значний досвід у проведенні всеукраїнських експериментів, де приділяється увага формуванню національної ідентичності, національно-патріотичних та громадянських цінностей.

Прикладом можуть слугувати вже завершені всеукраїнські експерименти:

- «Реалізація Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей» (2019-2022 рр.), наукові керівники: І. Бех, К. Журба;
- «Педагогічні умови виховання свідомого громадянина-патріота у загальноосвітньому на-

вчальному закладі» (на базі комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 87» Дніпропетровської міської ради» (2015-2020 рр.), науковий керівник І. Бех.

У 2023 р. лабораторія національно-патріотичного виховання розпочала новий всеукраїнський експеримент «Формування національної ідентичності здобувачів освіти як умови консолідації суспільства в реаліях сьогодення» на базі комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 7» м. Одеси» (2023-2025 рр.). Наукові керівники: І. Бех, К. Журба.

Вчені лабораторії національно-патріотичного виховання розробили та апробували змістово-методичне забезпечення, що включає:

- Концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх закладах (Журба, & Бех, 2017),
- Програму «Нова українська школа» у поступі до цінностей (Бех, 2019),
- Програму виховання у підлітків смисловитих цінностей в умовах євроінтеграційного поступу України (Журба, Бех, Докукіна, Федоренко, & Шкільна, 2022),
- монографії, методичні посібники та методичні рекомендації присвячені питанням формування національно-культурної ідентичності (Журба, 2018; Журба, Бех, Докукіна, Федоренко, & Шкільна, 2019a; Журба, Бех, Докукіна, Федоренко, & Шкільна, 2019b; Журба, Бех, Докукіна, Федоренко, & Шкільна, 2019c).

Роботу, спрямовану на формування національної ідентичності зростаючої особистості та національно-патріотичного виховання, було здійснено в рамках Школи виховника Всеукраїнського виховного консорціуму, що його заснував Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОН України спільно з Інститутом проблем виховання НАПН України, де пройшли підготовку понад 1,5 тис. педагогів і виховників.

Свою ефективність підтвердила і тренінгова робота, що її проводили співробітники лабораторії національно-патріотичного виховання на базі Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України, у закладах вищої освіти, закладах загальної середньої освіти. Було розроблено та проведено такі тренінги:

- «З Україною в серці»;
- «Формування національно-культурної ідентичності сучасної молоді»;
- «Я – громадянин України».

Досить популярними є патріотичні квести, що їх розробили науковці: «Я люблю Україну», «У пошуках козацьких скарбів», «Козацькі забави» для школярів і студентів, які пройшли у різних куточках України, зокрема в таборі «Артек», Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, НВК «Домінанта» м. Києва та ін. (Журба & Шкільна, 2019а; Журба & Шкільна, 2019b).

Здійснюється міжнародна діяльність, яка ставить за мету підтримку біженців за кордоном. Співробітники лабораторії взяли активну участь у I Конференції «Соціальна відповідальність в університеті та компанії» («La responsabilidad social en la universidad y la empresa») на базі Університету імені короля Хуана Карлоса (Мадрид, Іспанія), присвяченій висвітленню організаційно-педагогічних ініціатив, започаткованих університетами Іспанії щодо біженців з України та вшанування героїв, а також долучилися до обговорення українського педагогічного досвіду з формування

національної відповідальності зростаючої особистості.

Важливим є акцент на повернення людського капіталу після війни в Україну у взаємодії з міжнародною волонтерською організацією «Wonen Plus Welzijn» та роботі з дітьми-біженцями у Нідерландах. Зокрема, старший науковий співробітник, канд. пед. наук, старший дослідник І. Шкільна провела для дітей-біженців:

- майстер-клас «Оберіг захиснику»;
- патріотичний бранч «Лист солдату»;
- патріотичний квест «Козацькі забави».

Проведені заходи було спрямовано на формування національної ідентичності школярів, розвиток патріотичних почуттів, зв'язку з Батьківщиною та ціннісного ставлення до України.

Отже, формування національної ідентичності зростаючої особистості є завданням державної ваги і запорукою безпеки України, її здатності протистояти ворогу і перемагати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех, І.Д. (Ред.). (2019). *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*. Київ: ІПВ НАПНУ. <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
- Журба, К.О. (2018). Національна ідентичність. Як сформувати національно-культурну ідентичність у сучасних підлітків. *Методист*, 7(79), 72-79.
- Журба, К.О., & Бех, І.Д. (2017). Концепція формування в підлітків національно-культурної ідентичності. *Гірська школа українських Карпат*, 16, 25-35.
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Докукіна, О.М., Федоренко, С.В., & Шкільна, І.М. (2019а). *Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка*: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД. <https://lib.iitta.gov.ua/718615/>
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Докукіна, О.М., Федоренко, С.В., & Шкільна, І.М. (2019b). *Національно-культурна ідентичність підлітка: методика виховання*: методичні рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД. <https://lib.iitta.gov.ua/718617/>
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Докукіна, О.М., Федоренко, С.В., & Шкільна, І.М. (2019c). *Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів*: посі-

- бник. Кропивницький: Імекс-ЛТД. <https://lib.iitta.gov.ua/718616/>
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Доукіна, О.М., Федоренко, С.В., & Шкільна, І.М. (2022). *Програма виховання смисложиттєвих цінностей підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. <https://lib.iitta.gov.ua/732109/>
- Журба, К.О., & Шкільна, І.М. (2019а). Виховний потенціал квестів. *Методист*, 4(88), 64-71.
- Журба, К.О., & Шкільна, І.М. (2019b). Ключ до скрині козацьких скарбів. *Шкільний світ*, 3(803), 16-27.

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF A GROWING PERSONALITY UNDER MARTIAL LAW: THE EXPERIENCE OF EXPERIMENTAL IMPLEMENTATION

Scientific report at the methodological seminar of NAES of Ukraine «National and patriotic education of children and youth under martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks», April 6, 2023

Kateryna Zhurba

DSc in Pedagogy, Professor, Head of the Laboratory for National and Patriotic Education, Institute of Problem on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The report presents the experience of experimental implementation of the process of forming the national identity of a growing personality under martial law. The author analyzes the key factors of the spiritual security of the Ukrainian nation, in particular the internal factor of national self-identification and external factors, such as ideology, value security, religion, historical bias, mind manipulation, and the aesthetic and value dimension. It is proved that national identity is a subjective experience of belonging to the Ukrainian people, the nation, conscious acceptance of its moral values, through identification and formation of the corresponding national self-concept, which is manifested in self-respect, national dignity, ability to exercise rights and freedoms, justice, responsibility, love for Ukraine and the desire to link one's fate with the fate of Ukraine. The author describes the cooperation between the Laboratory of National and Patriotic Education of the Institute of Problem on Education of NAES of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine in terms of participation in commissions and working groups, conducting all-Ukrainian experiments, developing and testing content and methodological support, joint events, and participation in all-Ukrainian and international competitions. Practical work aimed at ensuring national-patriotic education and the formation of national identity in a growing personality within the framework of the School of Educator of the All-Ukrainian Educational Consortium, training work, patriotic quests, and international activities is shown.*

Keywords: *growing personality; national identity; national-patriotic education; teacher; all-Ukrainian experiment; training work; patriotic quest.*

Дата публікації: 12 травня 2023 р.